

Artikelarkiv Arvesølv 2019

Fattigdom og fattigforsorg i Munkebo i ældre tid

Af Morten Eriksen

”Fuglen og den fattige skal også være mæt”. Sådant lyder en kendt linje i Mads Hansens høstvis fra 1868. Det er en noget idylliserende ”vi og dem” tekst fra en tid, hvor de nye selvbevidste selvejergårdmænd havde etableret sig som den dominerende klasse i lokalsamfundene, men hvor man anerkendte, at de knap så heldige på skyggesiden ikke skulle dø af sult. Dengang, i 1800-tallet, var formålet med fattigforsorg, eller socialpolitik, som man i dag vil kalde det, ikke at forebygge nøden, men udelukkende at komme nødstedte til hjælp. Den generelle holdning var, at nød, bortset fra invaliditet, alderdom og sygdom, var selvforskyldt. Går man endnu længere tilbage, var al forsorg et spørgsmål om privat godgørelse, men denne var helt utilstrækkelig og tilfældig, så tiggeri var et omfattende problem.

I Middelalderen var problemet stort set overladt til kirken og anden privat godgørelse i form af almisser og de institutioner, som kirker og klostre oprettede. Kongemagtens rolle var stor set kun at søge at regulere det plagsomme tiggeri, blandt andet ved forordningen af 1522, som indførte begreberne værdigt og uværdigt trængende, og kun gav førstnævnte gruppe lov til at tigge. Disse forsynedes med et tiggertegn, som også angav det hjem sogn, de måtte tigge i. Men efter enevældens indførelse i 1660 kunne statsmagten i højere grad gribe ind, hvilket resulterede i forordningen i 1708, den første begyndelse til et offentligt fattigvæsen. Der indførtes ved den lejlighed forsørgelsespligt for værdigt trængende inden for de enkelte fattigdistrikter. Midlerne kom fra lokale fattigkommissioner, ledet af præsten og 3-4 større jordbesiddere, som vurderede, hvem der var værdige til hjælp fra fattiggasserne.

Hjælpen kunne både være penge og naturalier, f. eks. i form af ”omgangsforførgelse”, dvs. at de fattige spiste med ”ved bondens bord”,

Fattig kvinde med tiggertegn. Sandstensfigur fra 1703 på hospitalet i Buresø på Lolland

eller ved at
fattiggasserne
uddelte diverse

naturalier eller lidt penge til husleje og beklædning. Der var ingen barmhjertighed for udensogns folk, hvilket fremgår af en landsbyvedtægt (videbrev) fra Bolmerød på Fyn 1731, hvor det hedder at ”arme folk som kommer til byen...skal samtlige bymænd ... være forpligtet til at føre til en anden by...”. Regulære tiggerskarer har man trods loven haft svært ved at dæmme op for.

For alle, der ikke havde mulighed for familieforsørgelse, typisk i form af aftægt, var fattigdom en evig risiko. Tilværelsen var hård og man levede konstant på en knivsæg, hvor sygdom, tab af forsørger eller andre risici kunne ændre alt. I risikogruppen var gamle, udslidte, enlige, forældreløse børn, syge og invalider.

Der vides ikke meget om, hvordan situationen var i Munkebo sogn, men en sparsom kilde har man i den første folketælling i 1787. Ud af en befolkning på 508 angives 5 som ”betlere”, mens i alt 19 personer får ”almisse” af sognet. Mange af disse var ”indsiddere” eller ”inderster”, mennesker uden egen bolig, som derfor også skulle udrede en eller anden form for husleje. En lille gruppe, i alt 7 personer, var lidt mere gunstigt stillede, idet de havde bolig i ”hospitalet”. Den offentlige forsorg var som nævnt langt fra nok, så i nogle byer fandtes såkaldte hospitaler, langt hyppigst stiftet af private. De må ikke forveksles med sygehuse, men var asyler eller herberger for fattige og syge. Også i Munkebo var der et sådant hospital på kirkebakken. Det oprettedes i 1736 af kirkeejeren (patronen), Østergårds ejer, Godske Hans von Brüggemann., og rummede 4 små boliger til værdigt trængende. Hospitalet blev et af ofrene for den store brand i 1842, men allerede genopført i 1844 og stod til 1929, hvor kommunen solgte det til nedbrydning. På det tidspunkt var det dog almindelig lejebolig. 5 af beboerne i Munkebo hospital var i 1787 60 år eller derover, en høj alder i datidens samfund, der var en søn, formodentlig plejesøn, på 10 og en ”vanvittig” kvinde på 25 år.

Den eneste kendte afbildning af hospitalet fra 1734 er en tegning fra 1820. Både bygningen, og Munkebos første skole foran det, gik til ved storbranden i 1842. Et nyt blev bygget, muligvis i kommunens regi.

Fra 1800-tallet begyndte befolkningstallet at stige på landet. Det er der rigtigt mange forklaringer på, først og fremmest et fald i dødeligheden. Ved århundredeskiftet udgjorde befolkningen i Munkebo sogn omkring 500, men ved den næste tælling i 1834 var tallet 791, og det steg støt op gennem århundredet. Antallet af selvstændige beboelsesenheder kunne dog langt fra følge med, så adgangen til et rimeligt stykke jord var mere end vanskelig for mange. Konsekvensen var flere potentielt fattige indbyggere. Mange af disse kunne ganske vist opretholde livet med lidt hjemmehåndværk, dagleje og fiskeri, men fattigdomsproblemet og hjælpebehovet bestod. Det er nemlig anslået, at omkring halvdelen af Danmarks befolkning i 1800-tallet levede på fattigdomsgrænsen, og at 6-8 procent havde brug for lejlighedsvis fattighjælp, der principielt skulle betales tilbage. Munkebo har muligvis haft en skæv befolkningsfordeling med et uforholdsmæssigt stort antal indbyggere, som i perioder var stærkt afhængige af fattighjælp.

Disse forhold var formodentligt årsagen til, at det nye århundrede indvarsledes med en ny forordning i 1803, "Provisorisk Reglement for Fattigvæsenets Indretning og Bestyrelse på Landet". Administrationen strammedes op, for der skulle styr på økonomien. De fattige, der ikke kunne klare sig, havde fortsat ret til understøttelse, men deltes nu i 3 klasser: Klasse 1 var gamle, syge og svækkede, som var berettiget til fuld hjælp, klasse 2 var forældreløse børn eller børn af forældre der ikke kunne forsørge dem, og som skulle sikres ophold indtil de selv kunne tjene til føden. Klasse 3 var arbejdsduelige, som af forskellige grunde ikke tjente tilstrækkeligt. Disse skulle dog hjælpes så lidt, at de fortsat var motiverede for at arbejde. Man kan sige, at hjælpen ved 1800-tallets lovgivning nu mere blev en social end en kristen pligt. Det åbnede så op for, at der senere kunne stilles modkrav til modtagerne af hjælpen. Det kom til udtryk i Danmarks første demokratiske grundlov, junigrundloven i 1849, som fastslog, at ikke tilbagebetalt hjælp betød mistet valgret.

Munkebo sogns fattighjælpsmodtagere registreredes i fattigprotokollen med kategori og nummer, og det ses i mødereferaterne, at man ofte kun optog nye, når der blev en plads ledig. Der skulle spares. Hjælpen var kun til egentlige livsforholdsheder, føde, klæder, husly, varme og sygepleje, og kunne bestå i både naturalier og pengeydelse, i stigende grad dog det sidste, da det var nemmere at administrere. En vigtig bestemmelse i loven var, at fattige skulle forsørges i det sogn, hvor de var født og opvoksede, eller hvor de i de sidste 3 år havde opholdt og ernæret sig. Sidstnævnte bestemmelse resulterede ofte i, at man mange steder ikke lejede ud til udefrakommende uden fattigkommissionens godkendelse, eller ligefrem udviste fattige udefra kommende lejere inden de havde boet 3 år i sognet. Alt sammen for, at de ikke senere skulle ligge sognet til byrde. Tidligere i århundredet, i 1824, var det endvidere blevet bestemt, at fattighjælpsnydende kun måtte gifte sig med kommissionens tilladelse.

Hjælpen, enten penge eller naturalier, uddeltes hvert kvartal i fuld offentlighed, i Munkebo sogn ved kirken og præstegården, og det fremgår, at der ved den lejlighed foruden de registrerede trængende altid mødte en del andre fattige op, som så måtte deles om, hvad der ellers måtte være at få. Det var præsten, der havde det tunge ansvar at udvælge de værdigt trængende, oftest efter indstilling. Pengeydelsen var nogle få rigsdaler, mens naturalier for en enlig kunne være 10 skæpper mel, 1 tønne malt, 4 lispund gryn, 9 pund smør, 8 pund flæsk. Hjælpen kunne også være beklædning, eksempelvis til drenge, der skulle i lære. Fattigprotokollerne, med angivelse af hvem der skulle have hvor meget, er umådeligt detaljerede og ofte fyldt med langtrukne sager om hvilket sogn, der skulle forsørge hvem og med afslag på ansøgninger om at indgå ægteskab. Det sidste kunne man helt op i 1930'erne nægte. Fattige børn blev ofte sat i kost og pleje og efter konfirmationen sat i lære eller fæstet bort.

Den gamle Odense landevejs forløb gennem Munkebo og Dræby (nu Fjordvej, Dræbyvej og Stationsvej). Fattiggården lå, som det ses, ved landevejens "knæk".

Året 1842 blev det egentlige startskud til lokalt selvstyre, idet der oprettedes sog-neforstanderskaber (fra 1867 benævnt sogneråd), og sognene blev til kommuner. Præsten og den lokale godsejer var til 1867 fødte medlemmer, mens de øvrige forstandere var 4-5 personer, valgt af de største skatteydere, som udgjordes af gårdmændene. Sogneforstanderskaberne overtog både styrelsen af fattig-forsorgen og den lokale skole, som havde fungeret siden 1807.

I 1848 købte forstanderskabet "et huus med længe" i Dræby, matr. 26a, for 280 rigsbankdaler. Ejendommen, med stråtag og i bindingsværk, lå mellem den nu nedbrudte "Vingården" og "Stengården" og var ejet af husmand Hans Madsen. Det var en gård, som i begyndelsen af 1800-tallet ved udskiftningen var blevet udflyttet til et område på Næsset og senere kendt som gården "Risinge". Bygningen, som derefter i folketællingerne blev benævnt "Fattighuset", blev sat i stand, så den kunne huse 7 fattige familier. Argumentet for købet fremgår ikke, men formodentlig har man skønnet, at det ville blive billigere at samle trængende familier et sted. Bortset fra den lokale skole ejede kommunen ellers ikke fast ejendom på det tidspunkt. At bo i fattighuset har for beboerne givetvis været endnu et skridt ned ad den sociale rangstige.

Fattiggården o. 1940. I baggrunden ses autoværnet ved den nye vejføring

Man kan følge, hvem der boede i fattighuset i Dræby i folketællingerne fra 1850 til 1880. Kun i 2 af årene er det fuldt belagt, og beboerne, heriblandt familier med børn, udgøres overvejende af den allerede nævnte risikogruppe, flest ældre. Nogle har lidt arbejde ved siden af, kludesamling, fiskeri eller spinderi. Kun ganske få angives ikke som almissemodtagere, bl. a. 2 familier med børn i hhv. 1860 og 1880. Måske har de haft en slags opsynsfunktion.

1855 modtog forstanderskabet en skrivelse fra herredsfogeden i Bjerger herred, som forespurte kommunen

”om man måtte ønske en fælles arbejdsanstalt”, enten på herreds- eller amtsbasis. Argumentet var, at det kunne lette de enkelte kommuners problemer med at skaffe arbejde til den stigende befolkning, der ellers kunne komme til at ligge dem til byrde. Svaret på henvendelsen kendes ikke, men der har næppe været opbakning, for planen blev aldrig ført ud i livet.

Tanken med fattiganstalter, eller fattiggårde var ellers opstået, fordi de i højere grad end fattighusene ikke var baseret på individuel forsørgelse, men på fattiggårdsforsørgelse, der indebar, at fattiglemmerne skulle dyrke ejendommens jord og forarbejde forskellige varer til salg. Det kunne have en opdragende effekt og økonomien hvile i sig selv.

Tanken har dog nok slået rod her i byen, for i 1881 oprettede sognerådet sin egen fattiggård med 10 værelser i den tidligere hovedskole, som var blevet ledig. Den lå omtrent hvor nu Shell-tanker og Fjordvej 185 ligger (se kort side 27). Fattighuset i Dræby blev derfor nedrevet og dets jord frasolgt.

Skolen, nu fattiggården, var et kompleks af bygninger, alle grundmurede med stråtag. Hovedbygningen ud mod landevejen rummede efter de nødvendige ændringer 10 værelser langs en lang korridor. Der var 2 køkkener og 2 spisekamre. Den var også bolig for skiftende bestyrere — formodentligt i den vestlige ende — og det fremgår af sognerådets protokol fra 1928, at det også rummede en ”sognerådssal”. En af de tre mindre bygninger var lade og brugtes også til vaskehus, brændehus, svinesti, kostald og latriner. En anden var

Fattiglemmer og aldersrentenydere slikker sol foran Fattiggården (1925-1930)

forskole til 1920, og en var beboelse for forskolelærerinden.

8 kvinder blev efter eget og 2 imod eget ønske ”indlagt”.

Andre fik valget mellem indlæggelse eller en stærkt nedsat almisseydelse. Man ansatte samtidig en bestyrer, tømrer Kristen Madsen, der udover sin løn på 300 kr. årligt og 4% af gårdens produktion skulle påtage sig håndværksarbejde for kommunen ”uden særligt vederlag”.

Hvordan livet

har forment sig for fattiggårdens beboere her i byen vides ikke, da ingen protokol er bevaret. Men det vides fra andre anstalter, at disciplinen var streng, og det er nok den væsentligste årsag til, at så mange ikke ville underkaste sig denne ydmygelse. Reelt blev det de svageste fattige, mest ældre, der endte på fattiggårdene med eller mod deres vilje, og deres arbejdskraft var ikke meget bevendt, så den økonomiske gevinst var tvivlsom. Samfundsudviklingen var endvidere ved at overhale fattiggårdene, idet flere af de arbejdsduelige fattige søgte til byerne, hvor industrialiseringen nu gav nye jobmuligheder, samtidig med at den nye fattiglov fra 1891 indførte alderdomsunderstøttelse uden tab af valgret fra man fyldte 60. Selv om man ganske vist ikke måtte have modtaget offentlig hjælp de seneste 10 år, betød det dog, at en gruppe ældre nu holdt sig fri af fattighjælp. Endvidere blev det forbudt at anbringe børn og alderdomsunderstøttede på fattiggårdene og at lade fattige nyde omgangsforsørgelse.

Det var stadig sognerådene, som skulle vurdere de enkelte tilfælde - alle kendte jo alle - men vigtigst, set fra deres side, var at lovene var delvist statsfinansierede, og at der for 60-årige nu var tale om en ret, og ikke en almisse. 20 personer i Munkebo sogn fik i 1891 den nye ydelse, mens 7 fik afslag. Med socialreformen i 1933 gjorde man, ca. 60 år efter, op med den århundredlange tradition med at betragte al offentlig hjælp som fattighjælp. En lang række ydelser var herefter ikke længere forbundet med tab af rettigheder. Kun for dem, der selv var skyld i deres fattigdom, nemlig de arbejdssky, groft forsømmelige forsørgere, alkoholikere, prostituerede og andre subsistensløse, var modtagelsen af fattighjælp dog stadig forbundet med tab af borgerlige rettigheder.

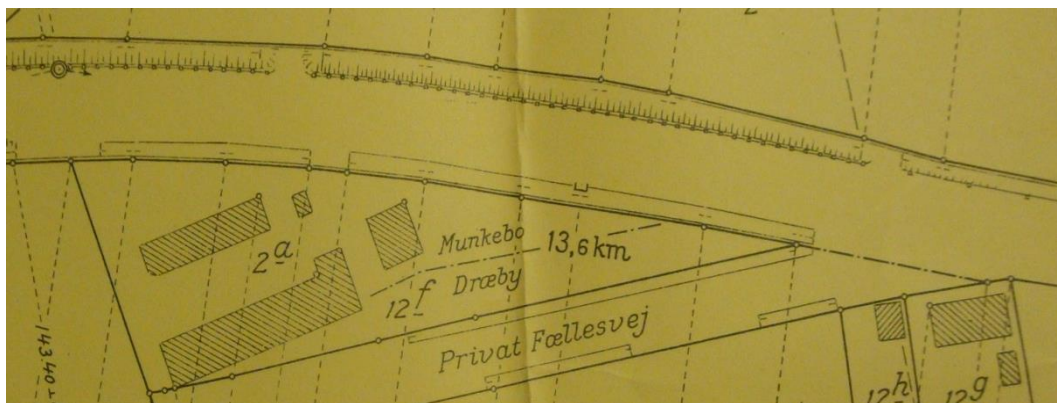
Både Munkebos folketællinger og sognerådsprotokollerne frem til 1940 illustrerer denne udvikling ret tydeligt. Allerede fra 1893 blev gårdens jord overladt til forpagtere, og gården var aldrig fuldt belagt. Flere og flere af beboerne benævnes ikke ”fattiglemmer”, men ”aldersrentenydere” eller ”pensionærer”. I 1921 bor også forpagteren med familie i fattiggårdskomplekset. I 1937 kom det også til at huse byens første bibliotek.

At det gik mod andre tider ses også af, at gården i 1934 benævnes alderdomshjemmet. I sognerådets mødereferat står ordet i anførselstegn, hvilket tyder på at betegnelsen endnu ikke havde vundet hævd.

I 1936 havde man derfor drøftet muligheden af at sælge gården til amtsvejvæsenet. Årsagen var, at amtet var i gang med en plan om at føre landevejen til Odense, nuværende Fjordvej, syd om Dræby. Fjordvej havde dengang som nævnt et knæk (se kort s. 23), inden den gik over i nuværende Dræbyvej, så den nye vejføring betød, at gården ville komme til at ligge ved en blind vej (se kort side 27). Salget blev dog ikke til noget i første omgang; derimod solgtes den tidligere forskole til nedrivning i 1937, og først 5 år efter den nye vej stod færdig, led selve fattiggården, dette noget dystre fortidsminde, samme skæbne i 1943. Men begrebet fattighjælp eksisterede i lovgivningen helt til 1962, hvor en ny lov om offentlig forsorg trådte i kraft.

*Fattiggårdens korridor med værelsesdøre.
Før 1928 var der cementgulv.*

Øverst ses et udsnit af amtets vejplan 1936 med den nye landevej nord om fattiggården. På det midterste er et ældre matrikelkort forsynet med en skitse af den nye vejføring. Hvis man i dag passerer Fjordvej 185, kan man stadig fornemme den oprindelige vejføring, da denne ejendom ligger skråt i forhold til den nuværende vej. På luftfotoet nederst fra 1955 ses både ejendommene 183 og 185, samt missionshuset, Dybendalen 1, og den gamle vej heget med træer til højre for nr. 185 er endnu ikke sløfet.